

Altayistik Bağlamında Macarca-Türkçe Dil İlişkileri

Emine Yılmaz*

Öz

Macarcanın, farklı dönemlerde, farklı Türk dilleriyle üç önemli dil ilişkisi olmuştur. Bu ilişkilerin en önemlisi, 5.-6. yüzyıllarda, Bulgar/Çuvaş tipi Türk dilleriyle başlamış olan ilişkidir ve bu konu Macar Türkolojisinin en önemli çalışma alanlarından biridir. İkinci ilişki, Moğol istilasından sonra Kıpçak tipi Türk dilleriyle gerçekleşmiş olan ilişkidir. 2011 yılında yayımlanmış olan *West Old Turkic* adlı eserde, her iki döneme ait kopya sözcüklerin ayrılma ölçütleri verilmiştir. Üçüncü, yani Macarca-Osmanlıca ilişkisi döneminde alınan sözcükler ise yine Macar Türkolojisi tarafından ayrı bir çalışma olarak yayımlanmıştır.

Türkçe kökenli Macar kavim adları da yoğun Macar-Türk ilişkisinin bir başka kanıtıdır ve makalenin ikinci bölümünde de bu kavim adları üzerine yapılan çalışmalara ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türkçe, Macarca, dil ilişkileri, Kıpçakça, Osmanlıca, kavim adları, Macar Türkolojisi.

Giriş

Macarca, farklı zamanlarda farklı Doğu ve Batı Türkçesi (*Oğuz ve Oğur*) varyantlarla karşılaştığı halde, Macarca-Türkçe dil ilişkileri denince akla ilk olarak, Macarcanın, 10. yüzyıldan önce, Bulgar/Çuvaş tipi dillerle kurduğu ilişki gelmektedir. Zaten Macar Türkolojisinin de en önemli uğraşlarından biri Bulgar/Çuvaş tipi bir dilden Macarcaya giren kopyalar olmuştur.

Macarlar ve Çuvaşlar, bugün, buldukları coğrafyalarda, sahip oldukları diller ve kültürler açısından iki yalnız halk olarak nitelendirilebilirler. Ma-

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü – Ankara / Türkiye
eminey@hacettepe.edu.tr

carlar 896 yılında bugünkü topraklarını yurt edinmişlerdir ve bu olay Macar tarihinde *honfoglalás* [yurt tutuş] olarak adlandırılır. Avrupa'nın ortasındaki bu coğrafyada giderek yerleşik hayata geçen, Avrupa kültürüne dahil olma yoluna giren ve 1000 yılında Hristiyanlığı benimseyen Macarlar, bugün artık Avrupa kültürünün bir parçası olsalar da, dilleri ve geçmişleri çevrelerindeki uluslardan bir hayli farklıdır. Örneğin, Avrupa'nın herhangi bir bölgesinde kolaylıkla *restaurant* benzeri bir sözcükle karşılaşırken, Macaristan'da karşımıza birdenbire, aynı anlamda *étterem* sözcüğü çıkar.

Macarca, Fin-Ugor dil ailesine aittir ama Slav ve diğer Hint-Avrupa kökenli dillerle çevrilmiştir. Çuvaşçanın durumu da bu açıdan Macarcaya benzer. Bir Türk dilidir ama Fin-Ugor ve Slav dilleriyle çevrilmiştir. Tatarca ve Başkurtça gibi, komşu olduğu iki Türk dili varsa da onlar da başka bir Türk dili grubuna, Kıpçak grubuna aittirler.

Macarların Orta Asya kökenli olduğu yaygın bir kanıdır. Macar bilim adamı L. Ligeti, 20. yüzyılın ilk yarısında, Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yaptığı gezilerde Macarların izlerini sürmüştü, ana yurt olarak gördüğü topraklarda bir zamanlar Macarların var olduğuna dair kanıtlar bulmaya çalışmıştır. Ligeti'nin gezi notları daha sonra Macarca bir kitap olarak yayımlanmıştır (Ligeti 1940, Türkçe çeviri için bk. Ligeti 1986a).

Çuvaşlar ise 20. yüzyıla kadar bir Fin-Ugor halkı, Çuvaşça da aşama aşama Türkçeleşmiş bir Fin-Ugor dili sayılıyordu (Radloff 1882: 90):

Genel Türkçe: *karın*

Çuvaşça: *hırım* “karın” (1. aşama)

Çuvaşça: *hurin-taş* “kardeş” (2. aşama)

Çuvaşça: *karin-tik* “pencere”¹ (3. aşama)

Radloff bu tabloyu şöyle yorumlar: Çuvaşlar Türkçeyle ilk karşılaştıklarında sesleri doğru duymadılar ve o yüzden *karın* sözcüğünü önce *hırım* biçiminde aldılar. Biraz daha alıştıklarında, daha benzer bir biçim olan *hurin-taş* ortaya çıktı. *karin-tik* biçimi ise Çuvaşçanın tamamen Türkçeleştiği aşamaya aittir. Bugün biliyoruz ki bu biçimlerden sadece ilki, yani *hırım* gerçek Çuvaşçadır. Diğer ikisi, Tatarcadan farklı dönemlerde yapılmış kopyalardır.

Türkçe-Macarca Dil İlişkileri:

Macarların ve herhangi bir Türk dili konuşan halkların üç önemli dil ilişkisi dönemi olmuştur. Bu ilişki asimetrik bir ilişkidir. Yani kopyalama sadece Türk dillerinden Macarcaya olmuştur. Bu üç ilişki dönemi şunlardır:

Yurt Tutuş Öncesi Dönemde Macarca-Türkçe Dil İlişkileri:

Bu ilk ilişki, 896'dan önce, yani "Yurt Tutuş Öncesi" döneme aittir. Bu konuda temel olarak iki görüş bulunmaktadır: İlk görüşe göre, bu sözcükler arasında, yalnızca bozkırın güney bölgesinde yetişen bitki adları ve üzüm ve meyve kültürüyle ilgili terimler bulunduğundan, Macarlar Kuzey Kafkasya'da, yani Ana Bulgaristan'da uzun süre Türklerle birlikte yaşamıştır. Diğer görüşe göre ise Bulgar Türkleri ve Macarlar arasındaki yoğun ilişki İdil (Volga) çevresinde, MS 600-800 yılları arasında gerçekleşmiştir.

Bu ilişkide Macarcaya giren Türkçe sözcükler Bulgar/Çuvaş tipi, yani Batı Türkçesi sözcüklerdir. Bu sözcüklerin alındığı dillerin de Hun, Bulgar, Avar, Hazar, Peçenek gibi Doğu Avrupa Türk dilleri olduğu düşünülmektedir. Ancak bu dillerin hiçbir yazı dili değildi ve özellikle Hunların gerçekten bir Türk dili konuşup konuşmadıklarını bilmiyoruz. Bugün, bu diller hakkındaki en önemli bilgileri Macarcaya vermiş oldukları sözcüklerden elde ediyoruz.

Bu ilk ödünçleme katmanına ait olan sözcükler, aradan geçen süreye bağlı olarak, ancak uzmanlar tarafından tanınabilecek ölçüde farklı ses yapılarına sahiptirler. Örneğin:

Genel Türkçe *buz ağ* = Çuvaşça *pıru* = Macarca *borjú* [boryü]
Genel Türkçe *köşek* "deve yavrusu" = Eski Çuvaşça **kölek* = Macarca *kölyök* [köyök] "çocuk; hayvan yavrusu".

Hangi Türkçe?, Doğu-Batı Türkçesi Terimleri:

En azından Türkiye Türkolojisi geleneğinde, Batı Türkçesi ile Oğuz grubu (ve kimi zaman Kıpçak grubu), Doğu Türkçesi terimi ile de Çağataycanın devamı olan çağdaş Türk dilleri kastedilir. Ancak, Türk dili dünyası, Çuvaşçayı da içine alacak şekilde genişletildiğinde, Batı Türkçesi terimi bugün bir *r/l* dili olan ve bu özelliğiyle Bulgar Türkçesinin tek temsilcisi durumundaki Çuvaşçayı gösterir ve doğal olarak diğer Türk dillerinin tümü *z/ş* özelliği taşımalarıyla Doğu Türkçesi (Genel Türkçe) içinde yer alırlar.

Genel Türkçe *kız* = Çuvaşça *hır*

Genel Türkçe *taş* = Çuvaşça *çul*

Genel Türkçenin dışında kalan bu Türk dili için literatürde rastlanan yaygın bir adlandırma da Bulgar Türkçesi olmakla birlikte, bu ad, tarihsel olarak yalnız Tuna ve Volga Bulgarlarının diline, günümüzde de Bulgar adı taşımak dışında Türk dünyası ile ilgili olmayan bir halka gönderme yaptığı için yeterince açık değildir.

Doğu ve Batı Türkçesi için, Macar literatüründe, sırasıyla *oguz varyantı* ve *ogur varyantı* terimleri de yer alır.

Batı Türkçesi, İlk Veriler???:

Çin'in kuzeyinde bir devlet kurarak MÖ 209 yılından itibaren, yani Mao-Tun'un kağan oluşuyla birlikte Çinli tarihçilerin dikkatini çekmeye başlayan Hsiung-nuların, Hunların atası olduğu görüşü genelde kabul edilmiştir. Dördüncü yüzyılın sonuna doğru Asya Hunlarının bir bölümü İdil (Volga) ırmağını geçerek çok kısa bir sürede Avrupa'da önemli bir güç haline gelmiştir. Ancak, Hsiung-nu/Hunların Türkçenin bilinen en eski biçimini konuşmuş oldukları kabulüyle yola çıkmış olsak bile, dil verileri, diğer temel sorulara, örneğin Asya ve Avrupa Hunlarının aynı dili mi konuştuklarına veya bu dilin/dillerin *r//* veya *z/ş* tipinde mi olduğu sorularına bile yanıt verebilecek zenginlikte değildir.

Çin kaynaklarında, MS 329 yılında Lo-yang'da kaydedilmiş, 10 Çince işaretle oluşan bir beyitin Hunca/Batı Türkçesi ilk kayıt olduğu iddiası vardır. Üzerinde pek çok okuma denemesi yapılan bu beyit farklı dillerle açıklanmaya çalışılmışsa da Tekin söz konusu cümlenin Türkçe ile (İlk Türkçe) açıklanabileceği kanısındadır (1993: 35-55, Tekin-Ölmez 1995: 12):

sūke tūlkañ/Bukuk-gu tutañ “(Düşman) ordusuna karşı çıkın. Bukuk'u (lideri) tutsak alın!”

Bu okuyuş doğruysa, *tūlkañ* “karşı çıkın, isyan edin!” = Eski Türkçe *taşkı-ıñ* “İsyan edin!” <*taşık-* “isyan etmek” denkliginde Doğu ve Batı Türkçelerinin temel *l/ş* ayrımı da ortaya çıkmış olmaktadır.

Avrupa Hunları, efsanevi liderleri Attila'nın 453 yılında ölümünden sonra dağılmıştır. Attila'nın boyları içinde yer alan Kutrigur ve Utigurlar bundan sonra ayrı coğrafyalarda ayrı devletler kurarak varlıklarını sürdürmüşler, Kutrigurlar *Tuna Bulgarları*, Utigurlar ise *Volga Bulgarları* olarak bilinmişlerdir (Tuna ve Volga Bulgarları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tekin 1987, 1988).

Kıpçak Dönemi Macarca-Türkçe Dil İlişkileri:

Türkçe-Macarca dil ilişkisinin ikinci dönemi Kıpçak tipi Türk dilleriyle gerçekleşmiştir, yani *z/ş* dilleriyle. Bu nedenle, bu ilişkide alınan sözcükler genellikle daha kolay tanınırlar.

Kıpçak tipi sözcükler Macarcaya, 13. yüzyılda Macaristan'a sığınan Kuman/Kıpçaklar aracılığıyla girmiştir. 1238'de Moğollara yenilen Kumaların 40 bin çadırılık bir bölümü, Macar kralı IV. Béla'dan Macaristan'a

şığınma hakkı istemiş ve kabul edilince, güney Macaristan'daki Tuna ve Tisza ırmakları arasına, Tisza'nın doğusuna, Maros ve Temes nehirleri arasına, Tisza ve Körös nehirleri arasındaki topraklara, Maros ırmağının güneyine düşen topraklara ve Tuna'nın batısına, yani Macaristan'ın ortasındaki sulak ovaya yerleştirilmişlerdir. Yerleşik yaşama uyum sağlama konusunda önce büyük sorunlar yaşayan göçebe Kumanlar, yazı dilleri de olmadığı için, yüz yıl gibi kısa bir süre içinde asimile olmuşlar, dilleri de yok olup gitmiştir (ayrıntılar için bk. Berta 1998).

Kuman/Kıpçakların yazıları olmadığı için dil verilerini ancak Macaristan'daki Kuman dili araştırmaları ile öğrenebiliyoruz. Bu araştırmalar uzun bir süredir Macar Türkolojisinin önemli bir uğraş alanıdır. Konuyla ilişkili olarak, her şeyden önce (Karcag doğumlu) Gy. Németh ve (yine kendisi gibi Karcaglı olan ve 1992'de genç yaşta ölmüş olan) öğrencisi I. Mándoky-Kongur'un bilimsel çalışmalarından söz etmek gerekir. I. Mándoky-Kongur, 48 yıllık yaşamını, bir zamanlar konuşulmuş olan, fakat bugün artık sadece dil yadigarlarından rekonstrüksiyon yoluyla tanınabilen Kuman dilinin araştırılmasına adanmıştı. Ölümünden sonra Karcag'da yayımlanmış olan doçentlik çalışmasında araştırmalarının sonuçları topluca görülebilir (Mándoky-Kongur 1993). Bu çalışmada Kumanlara ait dualar, Küçük Kumanistan ve Büyük Kumanistan'a (Macaristan'da, Kuman yerleşimlerinin Türkçe adları) ait kişi ve yer adları, Küçük Kumanistan ve Büyük Kumanistan dışında bulunan, fakat Kumanlara ait olduğu kesin olan eski aile adları, yer adları, akarsu ve göl adları Macarcaya uyum sağlamış Kumanca ödünç sözcükler ve Kumancadan alınmış ağız sözcükleri vardır.

Güney Macaristan'daki Yer Adlarından Örnekler:

Kis-kunság [kiş-kunşäg]: Küçük Kumanistan (*kis* “küçük” = Eski Türkçe *kiçi*; *kun* “Kuman, Kıpçak”; *-ság* = *-lXk*)

Nagy-kunság [nad'-kunşäg]: Büyük Kumanistan

Diğer Örneklerden:

Agbúra [agbüra] “beyaz deve yavrusu (soyadı)” <Kumanca *ak buğra* “beyaz erkek deve”

Alacs [alaç] “alacalı, benekli (soyadı)” <Kumanca *ala-ç* “alacalı”

Karakas [karakaş] “karakaşlı (soyadı)” <Kumanca *kara kaş* “kara kaşlı”

Karcag [kartsag] “bozkır tilkisi (yer adı)” <Kumanca *karsak* “bozkır tilkisi”

Osmanlı Dönemi Macarca-Türkçe Dil İlişkileri:

Üçüncü Macarca-Türkçe dil ilişkisi Osmanlıların, 16. yüzyılın başından itibaren Macaristan topraklarını ele geçirmesiyle gerçekleşmiştir. Bu dönemde Macarcaya girmiş olan sözcükler uzman olmayanların bile kolayca farkedebilecekleri kadar kolay tanınırlar: *papucs* [papuç], *kajszi* [kaysi] vb.

Bu en yeni kopya sözcükler, yani Osmanlıca katman, Macar Türkolog Zsuzsa Kakuk tarafından incelenmiş ve araştırma sonuçları 1973'te yayımlanmıştır (1973).

Macar Türkolojisinde Türkçe Kopyaların Araştırılma Tarihi:²

Yukarıda üç dönem olarak ele alınan Macarcadaki Türkçe kopyaların özellikle birinci ve ikinci katmanları, yani Bulgar/Çuvaş ve Kuman/Kıpçak katmanları, uzun süredir Macar dilbilimcilerin önemli bir çalışma alanıdır.

Macarca sözcüklerin kökenleriyle ilgili açıklama denemeleri Macar kronikleri kadar eskidir. 13. yüzyıla kadar giden bu kayıtlarda popüler, fantastik kökenbilim açıklamaları yer alır. Örneğin *Hungarian*'in Latince biçimi olan *hungarus* sözcüğü, *Ung* "ırmak adı" ve *vár* (Macarca) "kale" ögelerine ayrılır. Oysa bu kelime Türkçe *onogur* biçiminden gelmektedir. Benzer biçimde, özel bir isim olan *Álmos* (Macar hanedanlığının kurucusu olan Árpád'ın babası), Macarca bir kelime olan *álom* "düş" biçiminden türetilir. Çünkü *Álmos*'un annesi, düşünde, totemik bir kuş olan *turul* (Türkçe *togrul*) tarafından ziyaret edilmiştir (*álom-os* "düşlü"). Gerçekte bu kelime de Türkçe *Almış*'tan gelir.

16.-17. yüzyıllarda Osmanlıların Macaristan'ın büyük bir bölümünü işgal etmesiyle birlikte yüzlerce Türkçe kelime günlük yaşamda kullanılmaya başlanmıştı. Bunlar Latin harfleriyle ve Macar imlasıyla yazılıyordu.

18. yüzyılın ortasında Macar olmayan üç bilim adamı Macarca ve Türkçe arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. İlki olan Martinus Fogelus, Macarca ve Fince arasında sistematik bir karşılaştırma yapan ilk bilim adamıydı ancak Macarca ve Türkçeyi karşılaştırmayı da ihmal etmemiştir. İkincisi J. Eberhard Fischer'di ve Macarların kökeni hakkında bir kitap yazmıştır (1770, bk. Berta 2010: 2). Bu kitaba göre Macarlar Finceye yakın bir dil konuşuyorlardı ve *Yugria*'dan gelmişlerdi. *Yugria*, Yugurların eski ülkesiydi ve bunlar Uygurlardı. Bu nedenle dillerinde Türkçe kelimeler vardı. Fischer'in, *Vocabularium Sibiricum* (1747) adlı kitabında da hala kabul edilebilir bazı karşılaştırmalar vardır (Berta 2010: 3). Örneğin: Macarca *szél* "rüzgar" =Türkçe *yel*, Çuvaşça *şil*. Böylece Fischer, Macarca bir kelimeyi Çuvaşça ile karşılaştıran ilk bilim adamı olmuştur. Üçüncü bilim adamı ise

Philipp J. von Strahlenberg'dir. 1730'da yayımlanan *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* adlı kitabında Çuvaşçayı, Yakutça ve diğer Sibiryalı Türk dilleriyle birlikte ele almıştır (Berta 2010: 3). Bu çok önemli bir yaklaşımdı; çünkü o zamana kadar Çuvaşça Fin-Ugor dilleri arasında sayılıyordu ve Macarca ve benzeri dillerle karşılaştırılıyordu. Strahlenberg doğru olarak Macarcayı Fin, Vogul, Mordvin, Çeremiş, (Komi-)Permyak, Votyak ve Ostyak dilleriyle karşılaştırmıştır. Fakat Strahlenberg'e göre hepsinin ortak atası *Hunni* veya *Unni* idi. Bu çalışma Macaristan'da 18. yüzyılın ortasına kadar yaygın olarak kullanılmıştır.

18. yüzyılın sonundan itibaren pek çok bilim adamı Macarca kelimeleri Türkçe kelimelerle karşılaştırdı ve böylece giderek anlaşıldı ki bu kelimeler farklı Türk dillerinden ödünç alınmışlardı ve Macarların kökenini belirlemek için kullanılmaları uygun değildi. Araştırma yöntemlerinin ilerlemesiyle ilk kez István Horváth ödünç kelimeler içinde Osmanlıca olanlarla daha eski olanları ayırmıştır (Horváth 1833: 37, bk. Berta 2010: 3). Daha sonraki çalışmalar ödünç kelimelerin kronolojisini ortaya koymuştur. En eski katman, Macarcanın Fin-Ugor dilleriyle Türk dilleri arasında bir yerde bulunduğunu ve her ikisiyle de ilişkili olduğunu göstermiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, bu konudaki en etkili bilim adamı Pál Hunfalvy idi. Ona göre (1877, bk. Berta 2010: 3). Macarca, söz konusu iki dilin ortasında yer almakla birlikte Fin-Ugor dillerine biraz daha yakındı. Tam bu noktada tartışmaya Ármin Vámbéry de katılmıştır.

Tartışmaların bu dönemi Macar literatüründe “Ugor-Türk” savaşı olarak adlandırılmıştır. Bu tartışma kimi zaman yüksek tonda, romantik ve kimi zaman milliyetçi özelliği sakınılmadan sürdürülmüş, tartışmalar gazetelere de yansımıştır. Tartışmanın *Turkic* tarafı sadece etimolojileri veya Macarcanın diğer diller arasındaki yerini değil “heroic geçmişi” de savunmuş ve diğer tarafı Macar halkının kendine olan güvenini de tehlikeye atmakla suçlamıştır. *Turkic* tarafın temel figürü ise Vámbéry idi. Modern ve eski Türk dillerini çok iyi bilen Vámbéry, dört yıl Türkiye’de çalışmış ve ayrıca Orta Asya’da Türkçe konuşan diğer halkların arasında bulunmuştur.

Ugor tarafının ana kahramanı ise J. Budenz'di. Altayca alanında profesör olan Budenz, Vámbéry'nin Macarca ve “Türk-Tatar” kelime karşılaştırması (1870, bk. Berta 2010: 4) üzerine başarılı bir eleştiri yazmış ve daha sonraki makalelerinde de Vámbéry'nin, Macarcadaki Türkçe kelimelerin, soy akrabalığını gösteren genetik kanıtlar olduğu biçimindeki görüşünü eleştirmiştir (bk. Berta 2010: 4). Budenz'e göre Türkçe kelimelerin tamamı ödünçtür. Budenz, Vámbéry'nin toplamış olduğu 740 etimolojinin bir kısmının gerçekten Türkçe olduğunu, bazı karşılaştırmaların yanıltıcı,

bazılarının önemsiz (yansıma sözcük), bazılarının ise şüpheli veya belirsiz kökenli olduğunu söylemiştir. Budenz'e göre kabul edilebilir etimoloji sayısı 146'dır.

Bu uzun tartışma Ugor tarafının zaferiyle bitmiş ancak Vámbéry ölünceye kadar fikrini değiştirmemiştir. Bu tartışmadan iki açık sonuç çıkmıştır:

1. Macarca bir Fin-Ugor dilidir ve söz varlığındaki Türkçe kelimeler ödünç alınmıştır.
2. Macarcadaki bu ödünç kelimelerin büyük bir bölümü Bulgar/Çuvaş tipi özellikler gösterir.

Budenz'in çalışmaları J. Szinnyi tarafından sürdürülmüştür. Budapeşte'de *Karşılaştırmalı Ural-Altay Çalışmaları* kürsüsünde çalışan Szinnyi, 1883'te Vámbéry'nin kitabı üzerine birkaç eleştiri yazmış ve bu eleştiri hem Macaristan'da hem de Almanya'da yayımlanmıştır (bk. Berta 2010: 5). 1920'de yayımlanmış olan *Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur* adlı kitabı, Macarca bilmeyenlerin de konuyla ilgili eski çalışmalardan haberdar olmasını sağlamıştır (bk. Berta 2010: 5). J. Szinnyi, aynı zamanda J. Németh'in de mentoruydu.

Szinnyi'nin Türkoloji alanında özgün çalışmalar yapmamasına karşılık B. Munkácsi (1860-1937) Çuvaşlar arasında saha çalışması yapmış (1885), ayrıca Macarcadaki Türkçe kelimelerle de ilgilenmiştir. Vámbéry, Budenz, Szinnyi ve Munkácsi, Z. Gombocz'un (1877-1935) konuyla ilgili sentezinin en önemli öncüleriydi.

Z. Gombocz, Macar ve Fin-Ugor dillerinin tarihleriyle ilgilenen bir dilbilimciydi. Tarihsel ve karşılaştırmalı Altayca alanında çok önemli bir isimdi ve orijinal Çuvaşça verilerle çalışmıştı. Macarcadaki ödünç kelimelerle uzun süre ilgilendikten sonra 1912'de *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* adlı kitabını yayımlamıştır (MSFOu 30). Bu kitapta 231 ödünç kelime yer almaktadır ve yüz yıl sonra bu listeden sadece 20 kelimenin silinmiş ve geri kalanların hala kabul edilebilir olması da Gombocz'un eserinin yüksek bilimsel değerini göstermektedir. Kitap, bu konudaki ilk sentez olarak da düşünülebilir.

Gombocz bu kelimeleri önce "Türkçe ödünçler" olarak adlandırırken daha sonra adlandırmayı "Yurt tutuş (895) öncesi ödünçlenmiş kelimeler" olarak değiştirmiştir. Çünkü 1902'de Aşmarin'in Volga Bulgarları ve Çuvaşlar hakkındaki kitabı yayımlanmıştı (Aşmarin 1902) ve Gombocz'un ilgilendiği kelimeler Macarların bugünkü yurtlarına gelişlerinden önce Çuvaş tipi bir dilden aldıkları kelimelerdi. Gombocz, Hazar dilini bir kaynak dil olarak

görmemiştir, çünkü *Hazar* adındaki *z* sesinden ötürü Hazar Türklerinin Çuvaş tipi bir dil konuşmadıklarını düşünüyordu (Daha sonra Róna-Tas bu adın, kaynaklardaki en eski biçiminin *Hazar* değil *Kasar* olduğuna dair makaleler yazmıştır, bk. Róna-Tas 1982, 1983). Gombocz'a göre ödünçlemenin bölgesi Volga-Kama'daki Volga Bulgar krallığı, kaynak dil de Volga Bulgarcasıydı. Gombocz, 1912'deki kitabında Macar-Türk ilişkisinin tarihini 600-800 arasına yerleştirdiyse de daha sonra bu tezin güçlüklerini görerek görüşünü değiştirmiştir (1912: 205). On yıl sonra yayımlanan bir makalesinde ise, ilişki bölgesini Kafkasya'nın kuzeyindeki Kuban bölgesine, ilişki tarihini de 5.-7. yüzyıllar arasına taşımıştır (Gombocz 1921).

Macarcadaki Türkçe ödünç kelimelerin orta katmanını ayırmayı başaran ilk araştırmacı Gy. Németh (1890-1976) olmuştur. Bu orta katmanı oluşturan kelimeler yurt tutuştan (895) sonra Macaristan'a sığınan Kıpçaklardan, yani ve Peçenek ve Kumanlardan alınan kelimelerdi. Németh'in çalışması, yeni keşfedilmiş olan Orhon Yazıtları ve Turfan (Eski Uygurca) el yazmalarının da kullanılmış olması açısından ayrıca önemlidir. Németh'in 1930'da yayımlanmış olan *A honfoglaló magyarság kialakulása* [Yurt Tutan Macarlığın Oluşumu] adlı kitabı, Macar kavim ve kişi adlarının ve Türkçe olduğu düşünülen kelimelerin büyük bir çoğunluğunun etimolojisini içermekteydi. Bu kitap, ölümünden sonra Á. Berta tarafından genişletilmiş ve gözden geçirilmiş olarak 1991'de tekrar yayımlanmıştır (Berta 1991).

Gy. Németh ilişki bölgesi konusunda ise önce Z. Gombocz'un ikinci, sonra da birinci görüşünü benimsemiştir.

Bu alanda önemli bir adım da G. Bárczi tarafından atılmıştır. Türkçe kelimelerin Macarcaya uyumu konusunda üç olağanüstü makale yazmış olan Bárczi, 1941'de yayımlanan kısa etimolojik sözlüğünde eski ve orta katmana ait, Türkçe kökenli 228 kelime ile ilgilenmiştir. Bugün bu sözcüklerin çok azı kabul edilebilir değildir (bk. Berta 2010: 8).

1967-1984 yılları arasında, Macarcanın söz varlığının kökenini ele alan ilk büyük etimolojik sözlük, L. Benkő editörlüğünde, 3 cilt ve bir dizin olarak yayımlanmıştır (bk. Kaynakça). Daha önceki çalışmaları da değerlendiren bu sözlük çok geniş bir kaynakça içermektedir. Zs. Kakuk ve L. Ligeti'nin danışmanlık yaptığı Türkçe kelimeler, konuyla ilgili bilinen en eski etimolojilerdir ve yeni Türkçe etimolojik araştırmalara yer verilmemiştir. Aynı sözlüğün Almanca versiyonu olan *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, 1993-97 yılları arasında 3 cilt olarak ve yine L. Benkő editörlüğünde yayımlanmıştır. Sözlükte Macarca söz varlığı dışında yeni görüşler (aralarında birkaç yeni Türkçe etimoloji de vardır) ve Macarca baskıdan sonra

oluşan görüş farklılıkları da yer almaktadır. Osmanlı dönemi öncesi Türkçe verilerle ilgili danışmanlığı da A. Róna-Tas yapmıştır (bk. Berta 2010: 8-9).

Konuyla ilgili, sonndan bir önceki en önemli yayın L. Ligeti tarafından yapılmıştır. Çuvaşçayla, Macarcadaki Türkçe kelimelerle ve özellikle de Türkçe kökenli Macar adlarıyla ilgili pek çok çalışması bulunan Ligeti, 1979'da ve 1986'da Macarca-Türkçe ilişkisiyle ilgili iki kitap yayımlamıştır. Özellikle, ölümünden birkaç hafta önce yayımlanmış olan *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt es az Árpád-korban* adlı kitabında (Ligeti 1986b), yurt tutuş öncesi ve Árpád çağında (1301'e kadar) Macar-Türk ilişkileri ele alınmıştır. Bu kitap, Ligeti'nin 50 yıldan uzun süren araştırmalarının bir dökümü gibidir ve Macarcadaki eski Türkçe alıntılarla ilgili sonndan bir önceki sentezdir.

Ligeti'nin kitabının ana bölümü Macarcadaki Türkçe kökenli kelimelerin Çuvaşça ölçütleriyle, Türkçenin ve Macarcanın tarihsel fonolojik sisteminin yakınlaşan gelişmesi ve Çuvaş tipi olmayan Türk dillerinin temel karakteristikleriyle ilgilidir. Kitabın bu en uzun bölümü, Türkçe ve Macarcanın karşılıklı etkileşimiyle ilgilidir. Kitabın ikinci bölümünde Türkçe-Macarca ilişkisinin etnik ve tarihsel altyapısı verilir. Kitapta, makalelerinde olduğu gibi ayrıntılı etimolojiler yoktur, Macarcadaki Türkçe ödünç kelimeler sadece dilbilimsel veya tarihsel, kültürel örnekler olarak verilir. 280 örneğin yer aldığı bu çalışmanın iki temel özelliği vardır: İlgili bütün veriler hakkında derin bir bilgi ve titiz, eleştirel bir yöntem.

A. Róna-Tas, Macarların erken tarihi ile ilgili Macarca kitabında (1996), eski Macarcaya giren ödünç kelimelerin kronolojisiyle ve olası verici dillerle ilgilenmiştir. Onun düşüncesine göre, Macarcanın söz varlığının biçimlenmesinde en önemli rolü, Bulgar ve Hazar krallıkları içindeki çok dilli halklar oynamıştır (İngilizce çevirisi için bk. Róna-Tas 1999).

Macarcadaki Türkçe Kopyalar Neden Önemli?

Orhon Yazıtları'nın ve Uygur el yazmalarının bulunmasıyla Eski Doğu Türkçesine ait verilerin iyice zenginleşmesine karşılık Eski Batı Türkçesi (Bulgar/Çuvaş) kaynakları son derece sınırlıdır. Doğu Avrupa'da konuşulan eski Türk dillerinin (*z/ş* veya *r/l*) hiçbiri yazı dili değildi ve bu dillerden geriye sadece Runik harfli çok kısa yazıtlar kalmıştır. Bu açıdan en önemli kaynak, Eski Batı Türkçesi grubuna dahil tek yaşayan dil olan Çuvaşçanın tarihsel malzemeleridir. Sınırlı malzemesine rağmen Volga Bulgarcası da Eski Batı Türkçesi için önemli bir kaynaktır. Tuna Bulgarlarının, Hazarların veya Avarların dili daha da az bilinmektedir.

Diğer verilerin ne kadar az olduğu dikkate alınırca, Macarcada korunmuş olan Eski Türkçe ödünç sözcüklerin, Eski Batı Türkçesinin rekonstrüksiyonu için ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Ancak bu kopyalar sadece Türk dili tarihi için değil, Macarcanın dil tarihi için de son derece önemlidir. Macarcadaki en eski Türkçe ödünç sözcüklerin alındığı döneme ait, Macarcanın dil tarihini aydınlatacak başka iç kaynaklar yoktur.

Bu sözcüklerin bir diğer önemi de Altayistik açısındandır. Ödünç sözcüklerin büyük bir bölümü Çuvaş tipi bir dilden alındıkları için, Moğolca ve Türkçe arasındaki ilişkinin durumunu belirlemek için de kullanılabilirler.

Dil ilişkileri, yani dillerin karşı karşıya gelmesi sonucu ortaya çıkan özel durumlar, dilbilimcilerin epeyce zamandır önemli bir çalışma konusudur. Buna bağlı olarak, Türkçenin Türkçe olmayan dillere etkisi de, Türkolojinin giderek daha çok araştırılan bir alanıdır. Ancak, bu alanda, aşağıda değinilecek olan *West Old Turkic* ortaya konuluncaya kadar, L. Johanson'un kod kopyalama modeli doğrultusunda hazırlanmış bir çalışma eksikti.

Son olarak, önemli sayıda sözcüğün hem Eski Türkçe, hem Eski Macarca hem de Eski Slavca kökenli görüldüğünden söz etmek gerekir. Bu sözcükler, Orta Çağ Avrupasının üç önemli gücü olan Türk, Macar ve Slavlar arasındaki dilsel ve tarihsel-kültürel ilişkiler hakkında da önemli sonuçlar sunarlar ve bu açıdan da dikkate değerdirler.

Macarcadaki Türkçe Kopyalarla İlgili Son Sentez:

Yukarıda, Macarcadaki eski Türkçe alıntılarla ilgili sondan bir önceki sentez olarak Ligeti'nin kitabından söz edilmişti (Ligeti 1986b). Bu sentezden sonra da Macar Türkolojisinde kopya sözcüklerle ilgili çok sayıda makale yayımlanmış, araştırma yöntemleri geliştirilmiş ve veri sayısı artmıştır. Bu durum yeni bir sentezi de gerekli kılmış ve 2011'de András Róna-Tas ve Árpád Berta tarafından, 1494 sayfa ve iki cilt halinde çok kapsamlı bir eser yayımlanmıştır (2011). *West Old Turkic* adlı bu kitaptan bir yıl önce yayımlanmış olan *Studies in Turkic Etymology*'nin önsözünü yazan Róna-Tas, ilk paragrafta *West Old Turkic* için, Z. Gombocz, Gy. Németh, L. Ligeti ve L. Benkó'nün çalışmalarının esas alındığını ancak yeni verilerin ortaya çıkması ve araştırma yöntemlerinin gelişmiş olması nedeniyle yeni bir çalışmanın zorunlu olduğunu belirtmiştir (Berta 2010: vii).

Macar Türkolojisinin uluslararası alanda en iyi tanınan isimlerinden olan Róna-Tas, Altay dilbilimi ve Türkolojinin yanı sıra; Fin-Ugor dilleri, Tibetçe, Moğol dilleri, eski Macar tarihi, halkbilimi ve kültür antropolojisi gibi birçok farklı alanda çalışmalara sahiptir. Doğu dillerinin tarihsel karşılaştırmalı araştırma alanına yeni yöntemler kazandıran ve dilbilim tarihinin sorunlarını

etnik-genetik ve etnik-tarihsel sorunlarla doğrudan bağlantılı olarak çalışan Róna-Tas, Türk dillerinin karşılaştırılması ve daha geniş ifadeyle Altayistik alanının da en büyük ustasıdır. Róna-Tas'ın "akademi doktorası" olarak adlandırılan üçüncü doktorası Altay dil akrabalığı ile ilgilidir ve 1971'de savunulmuştur (Róna-Tas'la ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz *baskıda*).

Róna-Tas'ın konuyla ilgili ilk makalesi 1967'de Macarca olarak yayımlanmıştır (1967). Róna-Tas, bu makaleden sonra konuyla ilgili 50'den fazla makale yayımlamış, 1996'da yayımlanmış olan Macarların erken tarihi ile ilgili kitabında da eski Macarcaya giren ödünç kelimelerin kronolojisiyle ve olası verici dillerle ilgilenmiştir (Róna-Tas 1996, İngilizce çevirisi 1999).

Diğer yazar, Á. Berta, tarihsel ve çağdaş Kıpçakça alanının önemli araştırmacılarından. Ayrıca, runik harfli Türkçe yazıtlar, Türkçe kökenli Macar kavim adları da yine Berta'nın önemli çalışma alanlarından. Berta'nın 1998 yılından itibaren yoğun mesai harcadığı konulardan biri de Macarcadaki Batı Türkçesi (Çuvaşça) ödünç sözcüklerin kökenleri olmuştur. A. Róna-Tas'la birlikte hazırlamış oldukları bu dev eserde yer alan pek çok sözcük, Berta tarafından yazılmış bir dizi makaleye de konu olmuştur (Berta hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz 2008, Demir 2009).

West Old Turkic'in önsözünde, sözlüğün amaçları şöyle sıralanmıştır (Róna-Tas, Berta 2011: vii-viii):

1. Eski Batı Türkçesinin rekonstrüksiyonunu yapmak,
2. Türkçenin etimolojik çalışmalarına katkı sağlamak,
3. Macar dili ve halkının tarihine katkıda bulunmak,
4. Alanda eğitim gören doktora öğrencilerine kaynak sağlamak.

West Old Turkic'te Yöntem:

Öncelikle *West Old Turkic*'in yukarıda sözü edilen ödünçleme katmanlarından birinci ve ikincisiyle, yani Bulgar/Çuvaş ve Kıpçak kopyalarla ilgilendiğini belirtmek gerekir. Üçüncü yani Osmanlıca katmanın bu çalışma dışında bırakılmasının nedeni Zs. Kakuk'un, zaten Osmanlıca alıntılarla ilgili olarak 1973'te yapmış olduğu yayındır (bk. Kaynakça).

Z. Gombocz'un 1912'deki ilk sentezinde yer alan 231 sözcüğe karşılık yeni sözlükte Türkçe kökenli veya bir Türk dili aracılığıyla Macarcaya girmiş 419 maddebaşı bulunur ve bunların 72 tanesi fiildir. Burada "Türkçe köken" ile kastedilen, sözcüğün herhangi bir Türk dilinden kopulanmış olmasıdır; yani sözcüğün mutlaka Türkçe kökenli olması gerekmektedir. Örneğin;

gyöngy “inci” (Eski Türkçe *cincü*), Çince, *alma* “elma” (Eski Türkçe *alma*), Hint-Avrupa kaynaklı, *bors* “biber” (Eski Türkçe *burç*) Hintçedir, ama Türk dilleri aracılığıyla Macarcaya girmişlerdir.

Sözlükte, rekonstrüksiyonunun yapılması temel amaç olarak belirtilen *Eski Batı Türkçesi*=*West Old Turkic Terimi* Róna-Tas ve Berta tarafından şöyle tanımlanır: 6. yüzyıldan başlayarak, Tuna’dan Sarı Irmağa kadar bütün Orta Avrasya Türk yönetimi veya etkisindeydi. Bu dönem Moğol istilasıyla sona ermiştir. Eski Türkçe terimi bu geniş bölge ve periyottaki bütün Türkçe varyantlar için kullanılmaktadır. Pratikte ise Eski Türkçe sadece Türkiye’nin doğusundaki Türk dilleri için kullanılmıştır. *West Old Turkic*’te ise Eski Türkçe Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrılır. Türkiye’nin doğusunda kalan Türkçe varyantlar *Eski Doğu Türkçesi*, batısında kalanlar ise *Eski Batı Türkçesi* olarak adlandırılır.

West Old Turkic’te Bulgar/Çuvaş ve Kıpçak Katmanlarının Ayrılma Ölçütleri:

Bulgar/Çuvaş ve *Kıpçak* (*Ogur* ve *Oguz*) varyantlarına ait kopya sözcükleri ayırmakta kullanılan ölçütler, araştırma tarihi sürecinde yavaş yavaş ortaya çıkmış ve sözlükte toplu olarak ortaya konulmuştur. Sözlükte her iki katman için kullanılan ölçütler, kesin olan ve olmayan ölçütler şeklinde ikiye ayrılmıştır (Berta 2010: 38-45). Bu ölçütlerden bazıları ve ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

***Bulgar/Çuvaş/Ogur* sözcükleri için kesin ölçütler:**

1. Genel Türkçe *z* = Çuvaşça *r* = Macarca *r*.
Genel Türkçe *buzāğu* = Çuvaşça *pīru* = Macarca *borjú* [boryü].
2. Genel Türkçe *ş* = Çuvaşça *l* = Macarca *l*.
Genel Türkçe *kōšek* “deve yavrusu” = Eski Çuvaşça **kölek* = Macarca *kölyök* [köyök] “çocuk; hayvan yavrusu”.
3. Genel Türkçe *s* = Çuvaşça *ş* = Macarca *s* [ş].
Genel Türkçe *sarig* = Çuvaşça *şurī* “beyaz” = Macarca *sárga* [şārgā] “sarı”.

***Bulgar/Çuvaş/Ogur* sözcükleri için kesin olmayan ölçütler:**

1. Genel Türkçe *y-* = Eski Çuvaşça **c-* = Macarca *gy-* [c-].
Genel Türkçe *yüzük* = Eski Çuvaşça **cüriug* > Çuvaşça *śīrī* = Mac. *gyürü* [d’ürü].
2. Ana Türkçe *uzun ünlü* = Çuvaşça *uzun ünlü* = Macarca *uzun ünlü*.
Ana Türkçe *kōk* “gök; mavi” = Çuvaşça *kīvak* “mavi” = Macarca *kék* [kék] “mavi”.

Kıpçak sözcükleri için kesin ölçütler:

1. Kıpçakça *z* = Macarca *z*.
Kıpçakça *boza* “alkollü bir içecek” = Macarca *boza* “bir tür bira”.
2. Kıpçakça *s-* = Macarca *sz-* [s].
Kıpçakça *sirt* “dağ sırtı” = Macarca *szirt* [sirt].

Kıpçak sözcükleri için kesin olmayan ölçütler:

1. Kıpçakça *-b-* = Macarca *-v-*.
Kıpçakça **tebe* “deve” = Macarca *teve*.
2. Kıpçakça *t-* = Macarca *d-*.
Kıpçakça **tari* “darı” = Macarca *dara* “kırma (buğday, mısır); ebebulguru”.

Bir Gramer Kitabı Olarak West Old Turkic:

West Old Turkic, sadece bir etimolojik sözlük değil aynı zamanda Eski Batı Türkçesinin ilk gramer kitabıdır. Kitabın yazarlarından Róna-Tas, ikinci ciltte, *The Phonology of West Old Turkic* (s. 1071-1123) ve *Derivational Morphology* (s. 1124-1142) başlıkları altında, Eski Batı Türkçesinin ses sisteminin rekonstrüksiyonunu yapmış, söz yapımını incelemiştir. Bunun için de Eski Doğu Türkçesi, Volga Bulgarcası, tarihsel Çuvaşça ve Eski Batı Türkçesinden Macarcaya geçen sözcükler gibi kaynakları kullanmıştır.

Bu rekonstrüksiyon yapılırken, pek çok durumda, Çuvaşçanın korumadığı Eski Batı Türkçesi bir sözcüğü, Macarca veya başka bir Fin-Ugor dili veya Volga Türk dilinin koruduğu görülmektedir. Örneğin:

Eski Batı Türkçesi **cincü* “inci” > Macarca *gyöngy* [d’önd]; Çuvaşça *ĩncĭ* < Tatarca.

Eski Batı Türkçesi **tavar* > Macarca *tár* [tár] “depo”; Çuvaşça *tavar* < Rusça *tavar* < Eski Batı Türkçesi **tavar*.

Çuvaşçanın korumayıp Macarcanın koruduğu Eski Batı Türkçesi sözcük sayısının 115 olduğu düşünülürse, Macarcadaki bu alıntuların Türkçe açısından ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkar.

Eski Doğu Türkçesi ve Eski Batı Türkçesi Çok mu Farklıydı?:

West Old Turkic’e göre bu sorunun yanıtı “hayır”dır. Ses sistemi ve sözcük yapımı açısından her iki varyant arasında çok önemli farklar bulunmuyordu. Aradaki en önemli fark, *z=r* ve *ş=l* farklılığı idi. İki Eski Türkçe varyant arasındaki daha az bilinen farklılıklardan birkaçı şöyle sıralanabilir:

Ana Türkçe söz sonu *-k* seslerinden bazıları Eski Batı Türkçesinde *-g* sesine değişmiş ve birincil *-g* ile karışmıştır. Bu, Eski Batı Türkçesi sözcüklerin Macarca ve Çuvaşça biçimlerinde gözlenebilir:

Eski Doğu Türkçesi *yüzük* = Eski Çuvaşça **cürüg* > Çuvaşça *śĩrĩ* = Mac. *gyürü* [cürü].

Eski Doğu Türkçesinde *s* sesi her pozisyonda korunmuşken Eski Batı Türkçesinde birincil ve ikincil *i* sesleri önünde *ş* sesine değişmiştir:

Macarca *sár* [şār] “çamur” < **şar* < Eski Batı Türkçesi **şar* < **siar* < *sār* = Eski Doğu Türkçesi *saz* “bataklık”.

Eski Batı Türkçesinin bazı varyantlarında, art ünlülü sözcüklerde, söz başında *h-* sesi vardı. Macarcadaki *hajó* [hayō] “kayık”, *homok* “kum” vb. sözcükleri bu sesi gösteriyor olabilir.

Eski Batı Türkçesinde, dudak ünlülerinden önce, söz başında *v-* sesi vardı: Macarca *váj-* [vây-] “oymak” < Eski Batı Türkçesi **vay-*.

Eski Doğu Türkçesi söz başı *y-* sesine karşılık Eski Batı Türkçesinde *c-* sesi vardı. Bu *c-* sesi Macarcada büyük bir çoğunlukla *d'-* (yazımda *gy-*) ile temsil edilmektedir:

Macarca *gyapjú* [d'apyü] “yün” < Eski Batı Türkçesi **capagu* = Eski Doğu Türkçesi *yapağı*.

Macarca *gyárt-* [d'art-] “yaratmak” < Eski Batı Türkçesi **carat-* = Eski Doğu Türkçesi *yarat-*.

West Old Turkic Altay Dilleri Kuramı için Ne Söylüyor?:

Yazarlara göre Eski Batı Türkçesindeki *r* ve *l* sesleri ikincildir ve sırasıyla Ana Türkçe *z* ve *ş* seslerinden gelişmişlerdir. Daha doğrusu Ana Türkçe *ş* sesi Eski Batı Türkçesinde *lç* öbeğine değişmiş, Macarca da bu ses öbeğini bazen *l* bazen de *ç* olarak korumuştur. Bu açıdan *West Old Turkic* Altay dilleri varsayımını desteklemez.

West Old Turkic için Tamamlayıcı Bir Yayın:

West Old Turkic'in yazarlarından Á. Berta'nın 2008'de, çok genç bir yaşta aramızdan ayrılışından iki yıl sonra (2010), kimi etimolojik yazılardan oluşan bir seçki *Studies in Turkic Etymology* adıyla *Turcologica* dizisinin 85. kitabı olarak yayımlanmıştır (bk. Kaynakça). Önsözünü A. Róna-Tas'ın kaleme aldığı seçki, Macarcadaki Türkçe kökenli sözcüklerin yedi yüz yıllık araştırma tarihinin ve bütün araştırmaların özeti niteliğindeki *West Old Turkic* adlı eserin, yayımlanmasından bir yıl önce yapılmış bir tanıtımı/duyurusu olarak da okunabilir.

A. Róna-Tas'ın önsözü de aslında *Studies in Turkic Etymology* ile, bundan bir yıl sonra yayımlanmış olan *West Old Turkic* arasındaki ilişkiyi açıklamaya yöneliktir. Bu önsözden öğrendiğimize göre, *Studies in Turkic Etymology*'nin ilk iki makalesi olan “Old Turkic loan words in Hungarian” (A. Róna-Tas'la birlikte) ve “Zu den alttürkischen Lehnwörter der ungarischen Sprache” adlı yazılar zaten hem Macarcadaki Türkçe alıntılarının

araştırma tarihini özetler hem de yeni yayımlanacak olan sözlüğün taslağını verir.

Studies in Turkic Etymology'de yer alan diğer on bir makale ise Á. Berta'nın, Türkçe kökenli Macarca sözcüklerle ilgili kökenbilim araştırmalarından oluşmaktadır. Yine önsözden öğrendiğimize göre, A. Róna-Tas ve Á. Berta, 1997'de yeni sözlük için çalışmalarına başladıklarında, yeni etimolojilerin dergilerde A. Róna-Tas veya Á. Berta adıyla yayımlanmasına da karar verilmiş ama bu gerçekleşmemiştir. Bu nedenle, yeni etimolojilerin çoğu ilk kez yeni yayımlanacak olan kitapta yer alacaktır. Etimolojiler hakkında görüş birliğine varılamadığı durumlarda ise, yeni yayımlanacak kitapta A. Róna-Tas ve Á. Berta'nın görüşleri ayrı ayrı belirtilmiştir.

A. Róna-Tas, önsözde, ayrıca, Á. Berta'nın çeşitli dergilerde yayımlanmış ve *Studies in Turkic Etymology*'de toplanmış olan bu makalelerinin, yeni çıkacak kitaptakinden farklı olduğunu ve kimi zaman farklı sonuçlara varılmış olduğunun görüleceğini belirtmiş ve nedenini de şöyle açıklamıştır: “Bu doğal ve anlaşılır bir durumdur, zaman geçti ve düşüncelerimiz değişti veya verilere bağlı olarak yeni görüşler edindik”. A. Róna-Tas, ayrıca yayım aşamasındaki kimi sorunların da değişikliğe neden olduğunu belirtmiştir. Bu makalelerin, bu şekilde kitaplaştırılmasının bir nedeninin de söz konusu değişiklikler olduğunu ifade etmiştir.

Önsözün ardından, IX-XX. sayfalar arasında Á. Berta'nın 1977-2010 yılları arasında yayımlanmış (son 3 tanesi ölümünden sonra olmak üzere) makale ve kitaplarının dökümü yer almaktadır.

Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları:

Macaristan'ı kurmuş olan kavimlerin adlarının etimolojisi de Macar Türkolojisinin önemli çalışma alanlarından biri olmuştur. Gy. Németh 1930'da *A honfoglaló magyarság kialakulása* [Yurt Tutan Macarlığın Oluşumu] adlı eserini yayımlamış, ikinci baskısı için önemli değişiklikler yapmış, kimi bölümleri çıkarmış, kimi bölümleri yeniden yazmıştı. Gy. Németh'in, ikinci baskı yapılmadan, 1976'da ölmesiyle bu görevi Á. Berta üstlenmiş ve Gy. Németh'in notlarını tamamlayarak eseri yeniden yayımlamıştı (bk. Berta 1991). Á. Berta'nın, Németh'in eserinin bu yayınına gerçekleştirmesiyle birlikte, ilgisi de Macar kavim adlarına yönelmiştir.

Macarcada, Macar kavim adlarının etimolojisine yönelik zengin literatür incelendiğinde, bu adların çoğunun Türkçe olarak açıklandığı görülür. Kavim adları üzerine tümüyle yeni bir sistem kurmuş olan Á. Berta'ya göre *Magyar* adı da dahil olmak üzere bütün Macar kavim adları Türkçedir. Á. Berta'nın etimolojilerinin önceliklerden en büyük farkı budur. Çünkü daha önce, sözbaşında *m-* bulunduğu için *Magyar* kelimesi hiçbir zaman Türkçe

olarak açıklanmamıştı. Ancak Berta, Türk dillerindeki *b-m* alternasyonunu dikkate alarak *Magyar* adının da Türkçe olabileceğini düşünmüştür. Buna göre sözcüğün “ana yer”, “merkezi yer” anlamındaki Türkçe *ban cer* bileşiği olması mümkündür (Berta 2002: 113).

Á. Berta'nın bu konudaki makalelerinin bir bölümü Türkçeye çevrilerek kitap haline getirilmiştir (bk. Berta 2002). Ancak Á. Berta'nın, bu yayın dışında kalan, konuyla ilgili iki makalesi daha bulunmaktadır (Berta 2001, 2004).

Bibliyografik Bir Yayın:

Macarca-Türkçe dil ilişkileri hakkında son olarak, yeni bir bibliyografik yayından söz etmek gerekir. Macar ekolünden Yu. Dmitriyeva ve K. Agyagási tarafından 2001 yılında Rusça olarak yayımlanmış olan bu çalışmada (Dmitriyeva, Agyagási 2001), 19.-20. yüzyıllarda, Altayistik ve Çuvaşçayla ilgili çalışmalar yapan 39 Macar bilim adamına ait toplam 343 makale ve kitap tanıtılmaktadır. Bu bibliyografik çalışmanın, özellikle Á. Róna-Tas'ın Altayistik ve Çuvaşçayla ilgili yayınlarının tanıtıldığı 62 sayfalık bölümü, Macar Altayistlerin, Altayistik, Türkoloji ve Macarca-Türkçe dil ilişkileri alanına olan katkılarının ölçüsünü göstermek açısından son derece önemlidir.

Açıklamalar

- ¹ Çadırların penceresi atların karın derisinden yapıldığı için, *karıntık* “pencere” anlamına gelmektedir.
- ² Bu bölüm için büyük ölçüde Berta 2010 ve Róna-Tas, Berta 2011'den yararlanılmıştır.

Kaynaklar

- Aşmarin, Nikolay İ. (1902). *Bulgari i Çuvaşi*. Kazan: Tipo-Litografiya İmperatorskago Universiteta.
- Benkő, Loránd (1967). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* [Macarcanın Tarihsel Etimolojik Sözlüğü]. Vol. 1. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- _____ (1970). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Vol. 2. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- _____ (1976). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Vol. 3. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- _____ (1984). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Mutató*, Vol. 4: Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Berta, Árpád (1991). *Németh Gyula A honfoglaló magyarság kialakulása*, [Yurt Tutan Macarlığın Kuruluşu]. Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci baskı. Haz. Árpád Berta. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- _____ (1998). “Kumanların Kökeni, Macaristan'daki Kumanların Erken Tarihi”. Çev. Emine Yılmaz. *Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı. Bir, Türk Dünyası İncelemeleri* 9-10: 133-142.

- _____ (2001). “Magyar törzsek és törzsnevek” [Macar Kavimler ve Kavim Adları]. *Találkozások neves történésekkel*. Szeged: Belvedere Meridionale. 17-28.
- _____ (2002). *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları*. Çev. Nurettin Demir, Emine Yılmaz. Ankara: Grafiker.
- _____ (2004). “Keszi és társai -avagy a magyar törzsnevek eredete is rendszere” [Keszi ve Akraları - veya Macar Kavim Adlarının Kökeni ve Sistemi]. *Nyelvtudományi Közlemények* 101: 173-181.
- _____ (2010). *Studies in Turkic Etymology*. Eds. Lars Johanson, András Róna-Tas. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Demir, Nurettin (2009). “Árpád Berta (1951-2008)”. *Dil Araştırmaları* 4: 194-205.
- Dimitriyeva, Yudit, K. Agyagási (2001). *Hungaro-Tschuwaschica Annotirovanny Bibliografičeskij Ukazatel' Issledovaniy Vengerskih Učenih XIX-XX vv.* Çe-boksarı: Çuvaşskiy Gos. İnstitut Gumanitarnih Nauk.
- Gombocz, Zoltán (1912). *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Helsinki: Societé Finno-Ougrienne (MSFOu 30).
- _____ (1921). “A bolgar kerdés és a magyar hünmonda” [Bulgar Sorunu ve Macarlığın Hun Efsanesi]. *Magyar Nyelv* 17: 15-21.
- Mándoky Kongur, I. (1993). *A kun nyelv magyarországi emlékei* [Kuman Dilinin Macaristan'daki Kalıntıları]. Karcag: Karca Varos Onkormányzata.
- Kakuk, Zsuzsa (1973). *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ligeti, Lajos (1940). *Az ismeretlen Belső-Ázsia* [Bilinmeyen İç Asya]. Budapest: Athenaeum.
- _____ (1979). *A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van*. 2. Budapest: Körösi Csoma Társaság-Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
- _____ (1986a). *Bilinmeyen İç Asya*. (Macarcadan çeviren Sadrettin Karatay). İlk baskı 1946. Ankara: TDK.
- _____ (1986b). *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt es az Árpád-korban* [Yurt Tutuş Öncesinde ve Árpád Döneminde Macarca-Türkçe Dil İlişkileri]. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Radloff, Wilhelm (1882). *Phonetik der nördlichen Türk Sprachen*. Leipzig: T.O. Weigel's Verlag.
- Róna-Tas, András (1967). “A magyar nyelv régi török elemei és a csuvas nyelvtörténet néhány kerdése” [Macarcadaki Eski Türkçe Sözcükler ve Çuvaş Dil Tarihinin Birkaç Sorunu]. *NyÉ* 58: 172-177
- _____ (1982). “A kazár népnévről” [Hazar Halk Adı Hakkında]. *Nyelvtudományi Közlemények* 84: 349-380.
- _____ (1983). “Újabb adatok a kazár népnév történetéhez” [Hazar Halk Adının Tarihi Hakkında En Yeni Veriler]. *Nyelvtudományi Közlemények* 85: 126-133.
- _____ (1996). *A honfoglaló magyar nép, Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe*, [Yurt Tutan Macar Halkı, Erken Macar Tarihine Giriş]. Budapest: Balassi.

- _____ (1999). *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*. Budapest-New York: CEU Press.
- Róna-Tas, András, Árpád Berta (2011). *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian 1-2*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Tekin, Tekin (1987). *Tuna Bulgarları*. Ankara: TDK.
- _____ (1988). *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*. Ankara: TDK.
- _____ (1993). *Hunların Dili*, Ankara: Doruk.
- Tekin, Tekin, Mehmet Ölmez (1995). *Türk Dilleri. Les Langues Turques*. Ankara: Simurg.
- Yılmaz, Emine (2008). “Árpád Berta’nın Ardından”. *Türkbilg* 16: 170-182.
- _____ (baskıda). “András Róna-Tas ve Eski Batı Türkçesi”. *Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi. 5-6 Kasım 2012.

Hungarian-Turkic Linguistic Contact in the Altaistic Context

Emine Yılmaz*

Abstract

The Hungarian language has had three major linguistic relations with various Turkic languages in various periods. The most important of these is the one that started in the 5th and 6th centuries between Hungarian and Bulgarian/Chuvash-type Turkic languages. This topic is one of the most significant fields of study in Hungarian Turkology. The second relationship developed between Hungarian and Kipchak-type Turkic languages following the Mongolian invasion. The study titled *West Old Turkic* published in 2011 provides the criteria for the differentiation between borrowed words belonging to both periods. The borrowed words during the period of the third relationship – this time between Hungarian and Ottoman – have also been identified in a study published within the field of Hungarian Turkology.

Hungarian tribal names that have their roots in Turkish are further evidence showing the intensity of the Hungarian-Turkish relationship throughout history. The second part of the article focuses on studies conducted on these tribal names.

Keywords

Turkish, Hungarian, linguistic relations, Kipchack, Ottoman, tribal names, Hungarian Turkology.

* Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Modern Turkic Languages and Literatures – Ankara / Turkey
eminey@hacettepe.edu.tr

Языковые связи между венгерским и тюркскими языками в контексте алтаистики

Эмине Йылмаз*

Аннотация

Венгерский язык имеет три важные языковые связи с различными тюркскими языками в различные исторические периоды. Наиболее важная из этих связей относится к 5-6 векам, эта связь с болгарской/чувашской группой тюркских языков является одной из самых важных тем исследований венгерской тюркологии. Вторая связь – это связь с кипчакской группой тюркских языков в период послемонгольского нашествия. В опубликованной в 2011 году книге «*West Old Turkic* (Древний западнотюркский язык)» приведены примеры различения одинаковых/похожих слов, относящихся к этим двум периодам. Слова, заимствованные в ходе третьей языковой связи между венгерским и османским языками, были отдельно исследованы и выпущены венгерской тюркологией.

Названия венгерских племен тюркского происхождения является еще одним доказательством интенсивных венгерско-тюркских отношений и вторая часть статьи посвящена изучению названий этих племен.

Ключевые слова

тюркский язык, венгерский язык, языковые связи, кипчакский язык, османский язык, названия племен, венгерская тюркология

* Проф. Док. Университет Хаджеттепе, Факультет Литературы – Анкара / Турция
eminey@hacettepe.edu.tr